

ÉRTÉK, ÉRTÉKVÁLSÁG – SOMOGY-ANKÉT

Folyóiratunk ankétot szervezett a magyar irodalom értékrendjének helyzetéről és alakulásáról. Az alábbiakban közöljük Pomogáts Béla vitaindító írását és a véleménynyilvánításra felkért írók, irodalomtörténészek válaszát.

POMOGÁTS BÉLA

Értékörzés vagy értékválság

A mögöttünk maradt évtizedben, több jel is utal erre, mintha megrendültek volna az irodalmi kultúrában hosszú évtizedek során (sohasem viták nélkül) elismert értékek. Nem új jelenség ez a magyar művelődés történetében, hasonló tapasztalatokkal szembesülhetett a közvélemény az első világháború után, midőn két (vagy több) irodalmi értékrend küzdött meg egymással: a konzervatív (a hivatalos), valamint a „nyugatos” értékvilág, ezt egészítette ki, már a harmincas években a fellépő népi mozgalom értékrendje, amely valójában mindkettővel szemben állott. A második világháború után ismét a korábban elfogadott kulturális értékek megrendülését lehetett tapasztalni, a negyvenes évek végén pedig a diktatúra erőszakos művelődéspolitikája kényszerített rá egy – a magyar kultúra hagyományaitól és természetétől tulajdonképpen idegen – értékrendet a szellemi életre. Valójában szinte két évtizednek kellett eltelnie (az ötvenes évek közepe és a hetvenes évek közepe között), hogy a nyilvános értékrendnek valódi legalitása és széleskörű elfogadottsága legyen.

Ez a megújuló, egyszersmind hagyományos értékrend irodalomtörténeti és, mondjuk így, „nemzetpedagógiai” értelemben egyaránt érvényesnek tetszett, és a teljes irodalomtörténeti hagyomány befogadását tette lehetővé. Annak a szellemi stratégiának a jegyében alakult ki, amely a magyar hagyományban mindig is kiemelkedő fontosságot tulajdonított az irodalomnak, természetesen az értékek körül folytatott, nemegyszer szenvedélyessé vált viták következtében igazolt irodalomnak. Ennek a szellemi stratégiának a következtében általában minden hozzáértő úgy ítélte meg és mutatta be a magyar irodalmi örökséget, mint a nemzeti tudat letéteményesét, védelmezőjét, fenntartásának legfontosabb eszközét. Következésképp a magyar irodalomtörténet-írás műhelyei azon fáradoztak, hogy irodalmunk valóban hatékony szerepet töltsön be a hazai közgondolkodásban, és eljusson a határainkon túl élő és a világban szétszórt magyarsághoz, a magyar származásúakhoz is. Jelen legyen mindennapi életünkben, és segítse őket abban, hogy megismerjék a magyarság múltját, jelenét, de abban is, hogy általa őrizték magyarságukat.

Bizonyos, hogy ezek a célok és feladatok csak nemzeti irodalmunk teljes örökségének, illetve eme örökség valódi értékeinek megismerése és megismertetése által válthatók valóra. A teljes irodalmi örökséget kell birtokba vennünk, tehát, hogy csak huszadik századi irodalmunkra hivatkozzam, a magyar végzetten viaskodó Ady mellett az európai küldetést őrző Babits, a vidéki Ma-

gyarország krónikáját író Móricz mellett a városi Magyarország lelki helyzetét bemutató Kosztolányi, a nemzet „sorskérdéseivel” küzdő Szabó Dezső, a nemzeti programon dolgozó Németh László mellett a modern művészet egyetemességét hirdető Kassák, a népi mozgalomnak elkötelezett Illyés mellett a városi Radnóti, a baloldali eszméket valló József Attila mellett a katolikus Dsida Jenő szellemi örökségét. Természetesen nem szabad beérnünk pusztán a magyarországi irodalom birtokba vételével, arra kell törekednünk, hogy az egyetemes magyar irodalmi kultúrát közvetítsük, illetve sajátítsuk el.

Természetesen ennek a – hetvenes években kialakított értékrendnek – ki kellett egészülnie, részben a hazai konzervatív irodalomnak olyan képviselőivel, mint Herczeg Ferenc, Csathó Kálmán, Komáromi János, Gulácsy Irén és Surányi Miklós, részben a nyugati emigráció jelentősebb íróival, így elsősorban Márai Sándorral és mellette Nyirő Józseffel, Wass Alberttel, Határ Győzővel, Fáy Ferencsel, Borbándi Gyulával és másokkal. Ez a kiegészülés néhány kivétellel már a nyolcvanas években bekövetkezett, és valójában csak Nyirő Józsefnek, Wass Albertnek és Tormay Cecilnek kellett várnia arra, hogy a nyolcvanas évek végén történt politikai átalakulás megnyissa előttük az utat. A hagyományos (mondjuk a Nyugat fellépése óta kialakult és olyan irodalomkritikusok és írók által, mint Ignotus, Schöpflin Aladár, Komlós Aladár, Halász Gábor, Szerb Antal, másfelől Németh László, Féja Géza, Illyés Gyula szentesített) értékhierarchia jóformán véglegesnek és megdönthetetlennek látszott.

Az irodalmi hagyományok, az egyetemes magyar irodalom eredményeinek teljességre törekvő birtokba vétele mellett természetesen ügyelni kellett és az irodalomtörténet-írás, az irodalomkritika szigorúan ügyelt is az értékelés, és ennek nyomán a kiválasztás igényességére. Mégpedig arra, hogy irodalmunknak azokat az alkotó egyéniségeit, azokat a műveit helyezze előtérbe, akik és amelyek művészi, illetve erkölcsi értékeik következtében alkalmasak a nemzeti tudat ápolására és alátámasztására. Már csak azért is, mert az igazán tartalmas nemzeti tudat és anyanyelvi kultúra csakis a valóságos értékek szellemi birtokba vétele nyomán fejlődhet és maradhat épségben, a hamis művek, a kérészéletű sikerek támogatása nem építi, hanem éppenséggel rombolja egy emberi közösség kulturális kohéziós erejét. Meggyőződéssel mondhatjuk, hogy nem valamiféle nemzeti retorika teremt értéket, hanem az igazi érték hozza létre a nemzeti kultúra karakterét, és alapozza meg a nemzeti tudatot. Erről tanúskodik különben irodalmunk nyolc évszázadra visszatekintő története is: sohasem azok az írók és művek bizonyultak hiteleseknek és vállaltak nemzetépítő szerepet, amelyek egy nemzeti (nemzeties) retorika jegyében néztek szembe történelmünk tapasztalataival, ellenkezőleg a valóban hiteles és eredményes nemzetépítő munkát azok a művek végezték el, amelyek minden tekintetben eleget tudtak tenni az irodalom esztétikai és erkölcsi követelményeinek. (Még akkor is így van ez, ha arra gondolunk, hogy a kevésbé súlyos irodalmi teljesítmények általában népszerűbbek a szélesebb olvasóközönség körében.)

Nem lehet vitás, hogy a múlt század végére kialakult értékrend megrendülni látszik az utóbbi esztendőik irodalmi csatározásai nyomán. Klasszikusnak mondható huszadik századi íróink egész sora szorult háttérbe, talán elegendő, ha olyanokra utalok, mint Babits Mihály (akiről legfeljebb egy szűkebb szakmai közösség beszél), Tersánszky Józsi Jenő (a róla elnevezett utcát is átkeresz-

telték), József Attila (valaki azt is felvetette, hogy öngyilkosként nem szerepelhet olyan tanrendben, amely előtérbe helyezi a keresztény értékeket), és szinte teljesen eltűntek a közérdeklődés teréből olyan baloldali írók, mint Kassák Lajos, Déry Tibor, Nagy Lajos és Lengyel József (különben ez utóbbi leplezte le a legnagyobb személyes hitelességgel a szovjet kényszermunkatáborokat). Mások, Tormay Cecilre, Nyirő Józsefre és Wass Albertre gondolok, ugyanakkor az értékhierarchia magaslati pontján foglalnak helyet, megelőzve olyan konzervatív írókat, mint Babits Mihály és Herczeg Ferenc és olyan erdélyi írókat, mint Tamási Áron, Kós Károly és Áprily Lajos. (Nyirőnek természetesen helye van az erdélyi magyar irodalom jelentős értékei között, de nem az imént megnevezett három író előtt.) Az átértékelésnek ez a folyamata, amely mára nyomot hagyott az iskolai tantervekben is, kétségtelenül szellemi zavarokhoz: az értékudat és az értékvédelem zavaraihoz vezetett. Nem pusztán amiatt, hogy érvénytelenítse azt a konzolidáltnak mondható értékrendet, amely a kilencvenes évek közepére kialakult, hanem azért is, mert háttérbe szorította huszadik századi irodalmunk legnagyobb, általánosan elfogadott szellemi teljesítményeit – a nemzet hiteles tanítómestereit, akik egyszerre képviselték a magyar és az európai hagyományokat, szellemiséget és kulturális stratégiát.

Mindez oda vezetett, hogy a jelenben, ugyanúgy, mint az első világháború és Trianon vagy a második világháború és a kommunista hatalomátvétel után, nemzeti kultúránk gondozása tekintetében ismét értékválságról kell beszélünk. Ezt az értékválságot nem csupán, sőt nem elsősorban az idézte elő, hogy a mögöttünk lévő két évtizedben valóban számot kellett vetnünk a korábbi évtizedek értékromboló és a nemzeti identitást sértő művelődéspolitikájával, hanem az is, hogy a történelmi változások nyomában kibontakozó művelődéspolitikai stratégiák megkérdőjelezték a mindmáig érvényesnek tekintett irodalmi értékeket is, magát az „értékhierarchiát”.

Mindennek a tapasztalatnak (és aggodalomnak) a következtében szeretnénk megtudakolni irodalmi, illetve irodalomkritikai közéletünk néhány jeles képviselőjének véleményét a magyar irodalom újonnan kialakuló értékrendje felől. Azt szeretnénk tudni, hogy pályatársaink miként látják az irodalmi (irodalomtörténeti) értékrend jelen helyzetét és a hagyományos (a hetvenes-nyolcvanas-kilencvenes években artikulált) értékrend átalakulásának-átalakításának problémáit és következményeit.

ALBERT GÁBOR

Kánonok fogságában

Tudomásul kell vennünk, hogy forradalomban élünk. Társadalmi, politikai, és ezzel szorosan összefonódó, ez előbbi kiszolgáló, alávetett szellemi, kulturális „forradalomban”. Idézőjelbe teszem, mert ez a bizonyos forradalom csak részben tekinthető önfejlődésnek. A forradalom – természetéből következően – az önkorlátozást nem ismeri. A határokat nem tiszteli. Hatáskörét olyan területekre is kiterjeszti, olyan területeket is birtokba vesz, amelyek lényegét, lét-